

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ**

ЗБІРНИК

**НАУКОВИХ ПРАЦЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХНПУ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ**

**(приурочений до 300-ї річниці від дня народження
Григорія Савича Сковороди)
(ВИПУСК XII)**

ХАРКІВ – 2020

<i>ПРОФЕСОР КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХНПУ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ БОГДАШИНА О. М.</i>	44
13. СЕЛЕЗНЬОВ О. І. РОЛЬ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА» В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНИ. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: ДОКТОР ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР, ПРОФЕСОР КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХНПУ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ БОГДАШИНА О. М.	47
14. САВІНА О.М. ГАРМАТИ У КОЗАЦЬКОМУ ВІЙСЬКУ. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР, ХНПУ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ ГУБА А.В.	50
15. ФЕДОРИШИНА Н. О. ЛІКВІДАЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: КАНД. ІСТ. НАУК, ДОЦ. О. С. ГОНЧАРОВА	53
16. ФЕДОРОВА М. О. СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ХВИЛЬОВОГО У 1920-ТІ – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: КАНД. ІСТ. НАУК, ДОЦ. О. С. ГОНЧАРОВА	56
17. ШИНКАРЕНКО Д. В. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА М. С. ХРУЩОВА В УРСР. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: ПРОФ.РЯБЧЕНКО О.Л.	59
18. ЛІХТАРЕНКО В. В. ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА» 1941-1944 РР. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: КАНДИДАТ ІСТОРИЧНИХ НАУК, ДОЦ. МІСОСТОВ Т. Ю	61
19. КОРСАК Г.І. СИТУАЦІОНІСТСЬКИЙ РУХ У ФРАНЦІЇ ТА ЙОГО УЧАСТЬ У ПОДІЯХ ЧЕРВОНОГО ТРАВНЯ 1968 Р. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: ДОКТОРКА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРКА РЯБЧЕНКО О.Л.	70
20. ТАРАСЕНКО О. «ІМЕННА ВІЙСЬКОВА ТЕХНІКА ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ» (НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ). НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: ДОКТОРКА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРКА. О.Л. РЯБЧЕНКО	72
21. ШЕВЦОВА Р.Є. ЗМІНИ ШЛЮБНО-РОДИННИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НА ПОЧ. ХХ СТ. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: К.І.Н., ДОЦ. МАРТИНОВА І.С	74
22. ЧУХОВ М. ГУЛЯЙПІЛЬСЬКИЙ КОМУНАР:ІСТОРИЧНІ РЕАЛІЇ. НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: К.І.Н., ДОЦ. ЛУЦЕНКО М.В.	77
23. МАТЕЙ Ю.Ф КРИЗА АМЕРИКАНО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН У КАСПІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ (1994 – 1997 РР.) НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: К.І.Н., ДОЦЕНТ МІРОШНІЧЕНКО С.В.	81

Подальші драматичні події мало чим відрізнялися від весни 1918 року, під натиском зовнішніх сил Раднарком поступовозмушений був піти на крайні заходи по відношенню до села у вигляді вилучення продовольства заради функціонування промислового сектору в умовах голоду в містах, що знов вводило в стан конфронтації з махновцями як виразниками інтересів переважно селянства аж до остаточної ліквідації махновського руху в серпні 1921 року.

Матей Ю.Ф.,
студентка 3 курсу, 33 групи історичного факультету,
Харківський національний університет
імені Г.С.Сковороди
м. Харків, Україна
Науковий керівник: к.і.н., доцент Мірошніченко С.В.

КРИЗА АМЕРИКАНО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН У КАСПІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ (1994 – 1997 РР.)

У статті розглядається процес наростання суперечностей і напруженості у відносинах між державами, ісламізація Туреччини та її спроби пошуку нових зовнішньополітичних партнерів. Великого значення надано історико-політичним передумовам формування кризи у відносинах США та Туреччини. Визначено місце Туреччини в системі геополітичних координат у 1994-1997 рр. Особливе значення надається аналізу векторів зовнішньої політики держави. Характеризується діяльність Туреччини на європейському та центральноазійському напрямках.
Ключові слова: Сполучені Штати Америки, Туреччина, Каспійський регіон, зовнішня політика, нафтопроводи.

Постановка проблеми. Американо-турецькі відносини набули особливого значення після Другої світової війни, коли Туреччина увійшла до складу НАТО і стала близькою союзницею США. Цей союз базувався на загальній зацікавленості в стримуванні комуністичної експансії. Після розпаду СРСР, у зв'язку зі зникненням загрози поширення комунізму, ця роль стала змінюватися. У нових умовах, з точки зору Вашингтона, Туреччина повинна була стати ключовим елементом механізму стабілізації ситуації в регіоні Близького і Середнього Сходу. Однак після 1994 року спостерігається період зростання напруги в американо-турецьких відносинах. Це сталося в першу чергу через те, що відбулася переорієнтація зовнішньої політики США в Каспійському регіоні: з побудови стабільних відносин з Туреччиною акцент змістився на побудову

зв'язків з Москвою. В результаті цього американська адміністрація не лише перестала підтримувати політику посилення турецького впливу в регіоні, а й почала перешкоджати розвитку відносин Туреччини з країнами Прикаспію. Туреччина, у свою чергу, встановила дипломатичні відносини з Саддамом Хусейном, тим самим поглибивши кризу з США.

Окрім цього, чергова військова ескалація в Карабасі стала нагадуванням не тільки сусідам Вірменії та Азербайджану, а й усьому світу, наскільки хиткою може бути геополітична ситуація на фоні застарілого невирішеного міждержавного і міжетнічного конфлікту.

Актуальність обраної проблематики обумовлена необхідністю більш детального вивчення інтересів (часто суперечливих) США і Туреччини в Каспійському регіоні. Все це дозволить краще зрозуміти закономірності та пріоритети у відносинах між країнами регіону і зовнішніми «гравцями» (Росія, Іран). Нарешті, вивчення всіх аспектів взаємодії держав в регіоні сприяє формуванню повної і чіткої картини американо-турецьких відносин у пострадянський період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця тематика, попри її актуальність, недостатньо відображена в наукових працях вітчизняних дослідників. Проблема є актуальною на сучасному етапі розвитку науки ще й тому, що питання поширення впливу в Каспійському регіоні висвітлюється через призму інтересів лише однієї зі сторін (США, Туреччина, Росія, Іран).

Суттєвий внесок в наукову розробку американо-турецьких відносин зробили такі дослідники, як М.М. Алієв [1], О.М. Мощенко, М.І. Ратніков, О.І. Брусиловська [2], А.В. Картунов, В.Я. Білокриницький [4], З. Бжезинський.

Окрім цього, не було проведено детального аналізу впливу Росії (через політичні причини) на процес формування американо-турецької політики в регіоні з урахуванням внутрішнього політичного та економічного розвитку цієї країни. Ці аспекти частково розкриваються у даному науковому дослідженні.

Мета статті полягає в тому, щоб сформувати цілісну і комплексну картину кризи американо-турецьких відносин у Каспійському регіоні в 1994 – 1997 рр.

Виклад основного матеріалу. Американо-турецькі відносини в регіоні розвивалися досить успішно. Проте, угода від 9 жовтня 1995 р. про будівництво двох нафтопроводів (через Росію та Грузію) могла зіграти негативну роль, оскільки була суто політичним рішенням, абсолютно не вигідним з економічної точки зору. Нафтопровід до Новоросійська коштував 50 млн дол., а грузинський проект - 250 млн дол. «Брітіш Петролеум» - одна з провідних компаній консорціуму західних нафтових компаній - жорстко виступала проти непотрібних витрат на будівництво двох нафтопроводів [1]. З комерційної точки зору всі американські компанії вважали кращим російський нафтовий маршрут, проте під тиском адміністрації США погодились з будівництвом двох трубопроводів.

У цей період над США нависла загроза нафтової кризи, залежність країни від імпорту нафти збільшувалася. У зв'язку з цим під керівництвом С. Телбота був створений Спеціальний комітет, який контролював діяльність американських нафтових компаній за кордоном. Фактично, в таких умовах корпорації були змушені почати узгоджувати свої дії із зовнішньополітичним курсом США і в Каспійському регіоні. У цьому контексті нав'язаний їм не вигідний турецький проект нафтопроводу ставав міною уповільненої дії і погрожував провалом всієї політики США в регіоні [2, с. 117].

Ще одна помилка адміністрації США полягала в тому, що навіть на цьому етапі Туреччина не була визначена в американських планах в якості єдиного лідера в регіоні. Стратегія американської адміністрації полягала в тому, що жодна країна (ні Росія, ні Туреччина) не повинна була мати монопольного права розпоряджатися ресурсами регіону або контролювати його політичний розвиток. Таким чином, Москва повинна була стримувати Анкару, Анкара - Москву, що дозволило б США зберегти свій вплив і на Туреччину, і на Росію і на прикаспійські держави. Саме тому США підтримували компроміс, в рамках якого нафта повинна була бути розділена між двома нафтопроводами, що йдуть по території Росії до Новоросійська і по території Туреччини до Джейхану [3, с. 59].

Однак прагнення зберегти такий баланс сил у Прикаспії привів до того, що Росія почала мобілізувати всі свої ресурси для боротьби за власні інтереси в

питанні транспортування енергоресурсів регіону. Як уже зазначалося, угода від 9 жовтня 1995 року носила, в цілому, декларативний характер [1]. Водночас підписання договору з Москвою про модернізацію російського трубопроводу планувалося консорціумом вже на 1 листопада 1995 року, а укладення угоди з Грузією про будівництво гілки до Туреччини відкладалося на невизначений, термін. Учасники консорціуму мотивували це відсутністю детального економічного і технічного плану з будівництва нафтопроводу по території Грузії. Таким чином, консорціум фактично саботував вимоги Вашингтона, а Москва отримала серйозну перевагу, оскільки нафтопровід до Новоросійська міг бути запущений в експлуатацію через дуже короткий термін [4, с. 42].

Уряди Туреччини і США почали усвідомлювати, що будівництво нафтопроводів в обхід Росії - справа не одного дня. Москва ж, зрозумівши, що Вашингтон і Анкара стали спільно діяти проти її інтересів, прийняла виклик і стала діяти ще агресивніше, використовуючи при цьому всі наявні економічні та політичні важелі впливу в регіоні.

У результаті цього, 27 квітня 1996 року президенти Росії і Казахстану - Б. Єльцин і Н. Назарбаєв підписали угоду про будівництво трубопроводу вартістю 1,5 млрд дол. від родовища Тенгіз у Казахстані до порту Новоросійськ (Каспійський трубопровідний консорціум - КТК). Російська частка акцій у нафтовому консорціумі становила 44% [5].

Туреччина висловила своє негативне ставлення до укладеної угоди відмовою купувати казахстанську нафту, експортовану з Новоросійська. Коли стало відомо, що Казахстан уклав угоду з Росією, Білий дім став ще активніше здійснювати свою політику побудови незалежного від Росії нафтопроводу через Туреччину.

Нездатність США допомогти Туреччині «приборкати» російські апетити в регіоні Прикаспію була посилена участю Ірану у розв'язання регіональних проблем. Тегеран також спробував зайняти вільні ніші в економіці прикаспійських країн, прагнучи грати більш важливу економічну і політичну роль у регіоні [6, с. 235-236].

Так, у вересні 1995 року Туркменістан почав переговори з Іраном з питань будівництва газопроводу для транспортування газу з родовища Корпедже і 13 жовтня 1995 року президент Нийязов оголосив про будівництво газопроводу Туркменістан-Іран протяжністю 140 км. Вашингтон був змушений погодитися з цим, оскільки розвиток партнерських відносин з Туркменістаном був на той час важливіший, ніж економічний пресинг Ірану.

У вересні 1995 р. у Туреччині почався період гострої політичної кризи. Урядова коаліція Партії вірного шляху (ПВШ) і Народної республіканської партії розпалася [1]. Прем'єр-міністр Туреччини Т. Чилер доклала всіх зусиль, щоб залишитися на своєму посту. Але її спроби виявилися марними. В результаті цього був сформований тимчасовий уряд до парламентських виборів, призначених спочатку на листопад, а потім на грудень 1995 року.

У червні 1996 року на виборах до парламенту Партія благоденства набрала 36% голосів виборців, і Т. Чиллер домовилася про створення коаліції з Н. Ербаканом. Згідно з домовленістю, Ербакан займав пост прем'єр-міністра на половину встановленого терміну, протягом якого Т. Чиллер виконувала обов'язки міністра закордонних справ. Після закінчення двох років вони повинні були помінятися ролями [2, с. 269].

Новий прем'єр-міністр Туреччини здійснив свій перший міжнародний візит до Ірану - однієї з «країн-ворогів» США. Крім того, Ербакан позитивно відгукувався про діяльність терористичної організації «Хамас», яка посилювала терористів-смертників у Ізраїль [7, с. 121].

Вашингтону необхідно було терміново визначити як будувати подальші дипломатичні відносини з Туреччиною. Проблема полягала в тому, що як член Північноатлантичного альянсу, Туреччина мала доступ до інформації, яку вона могла передавати іранському уряду, що призвело б до краху антиіранської політики НАТО [5]. Також необхідно було вирішити ізраїльське питання, оскільки Ербакан заморозив розвиток відносин з Тель-Авівом. Туреччина мала велике значення для економічної інтеграції Ізраїлю в регіоні, і ускладнення відносин між державами призвело б до вкрай негативних для нього наслідків.

Попри протести адміністрації США, прем'єр-міністр Туреччини продовжував розвивати партнерство з Іраном. 13 серпня 1996 року він підписав угоду на купівлю газу з Ірану загальною вартістю 23 млрд. дол. [7, с. 120]. Цей договір зумовив прийняття особливих санкцій стосовно Туреччини, тому що за американськими законами санкції застосовувалися до компаній, які інвестували понад 20 млн дол. на рік у видобуток нафти або газу в Ірані. Туреччина могла втратити право на отримання кредитів Експортно-імпортного банку Сполучених Штатів. Крім того, могла бути накладена заборона на будь-які американо-турецькі торгово-економічні відносини.

Ще одним зовнішньополітичним кроком Туреччини, який викликав невдоволення адміністрації Клінтона, стала її участь у проекті будівництва залізниці через всі країни Центральної Азії (від Казахстану до Перської затоки), в якому вона співпрацювала з Китаєм, Росією та Іраном.

Далі протиріччя Туреччини та Заходу тільки зростали. У жовтні 1996 року Н. Ербакан провів спільну конференцію з очільником Лівії М. Каддафі, незважаючи на заборону ООН на відвідування цієї країни. Прем'єр-міністр Туреччини також відмовився відвідати саміт ЄС у Дубліні в грудні 1996 року, оскільки вечір, на яку він був запрошений, відбулася після офіційного завершення саміту. Стамбул був вкрай роздратований тим, що Європейський Союз не робив конкретних кроків для того, щоб зробити можливим вступ Туреччини в його члени [2, с. 327].

Висновки. Таким чином, зробивши у своїй політиці ставку на один трубопровід, адміністрація Туреччини сильно ризикувала. У результаті, коли стало ясно, що проект Баку-Джейхан не буде реалізований найближчим часом, країна опинилась у передкризовому стані. Наростання економічних проблем викликало різке зростання невдоволення народних мас, що призвело в 1996 році до перемоги проісламської Партії благоденства і спричинило подальшу ісламізацію інститутів влади. Новий прем'єр-міністр Туреччини Н. Ербакан здійснив свій перший міжнародний візит до Ірану, позитивно відгукувався про діяльність терористичної організації Хамас, заморозив відносини з Тель-Авівом,

відвідав Лівію. До кінця 1996 року американо-турецькі відносини залишалися в стані глибокої кризи, що загрожувало найсерйознішими наслідками для всієї американської зовнішньої політики взагалі та в Прикаспії зокрема.

Список джерел і літератури

1. Алієв М.М. Зовнішня політика Туреччини наприкінці 90-х років XX – на початку XXI століття / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/09/06.htm>
2. Брусиловська О.І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни. Одеса: Астропринт, 2007. 352 с.
3. Ахмедова Е. Перспективи інтеграції Туреччини у сферу зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу // Південноукраїнський правовий часопис. 2014. № 4. С. 56–62.
4. Белокриницкий В.Я. Центральназиатское единство - миф или реальность? / Форум: Центральная Азия в Евразийской перспективе // Восток. 1996. №5. С. 36-47.
5. Talbott S. U.S.-Turkish Leadership in the Post-Cold War' World // US Department of State Dispatch. 1995. April 24 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://link.springer.com/book/10.1057%2F9781137359353>
6. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI в. / под ред В.Л. Иноземцева. - М.: Научно-издательский, центр Ладомир, 2012. 352 с.
7. Матей Ю. Генеза американо-турецької політики в Каспійському регіоні (1991 – 1992 РР.). *Актуальні питання та перспективи проведення наукових досліджень*: матеріали міжнародної студентської наукової конференції (Т. 4). Україна: Молодіжна наукова ліга. 2020. С. 120–122. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/liga/article/view/11538> (дата зверення: 13.11.2020).
8. Tayfiir M.F.. Goymen K. Decision Making in Turkish Foreign Policy: the Caspian Oil Pipeline Issue // Middle Eastern Studies. 2012. April. P. 101- 113